

risikoen for at blive ramt af fjendens kugler og granater kunne de fleste soldater tilsyneladende vænne sig til, og Mygind fik under ofte meget primitive vilkår mulighed for flere gange om ugen at skrive lange breve hjem til Kirsten og lange notater i dagbogen. Han søgte med de mange breve til hjemmet at knytte en så nær kontakt som muligt – i næsten hvert brev omtales savnet af familien – men hans skriftlige virksomhed i breve og dagbøger var nok også et forsøg på at skrive sig ud af de aktuelle trængsler.

Da Mygind en kort overgang fik arbejde bag fronten, var det som at komme fra asken i ilden. Som landbrugskyndig blev han udtaget til at foretage rekvireringer af kvæg, korn og tekstiler i de nyerebrede områder af russisk Polen. Det var de rene plyndringer hos en fattig landbefolkning. Den 22. marts 1915 skrev Mygind i dagbogen: »...man forstaar ikke at en Stat, som roser sig af at være den mest kultiverede og sidde inde med den højeste Kultur i Europa, at den vil være bekendt at berøve disse Folk deres faa og nødvendige Ejendele.« (s. 140).

Glæderne i den ofte monotone og tit farefulde tilværelse skabtes af brevene hjemmefra – feltpostvæsenet fungerede for det meste godt – ved samtalerne med ligesindede nordslesvigske kammerater, gennem læsning og af den stor-slåede natur. Det hedder i dagbogen den 12. juni 1915: »Det var kønt inde i den prægtige Fyrreskov med de store slanke Træer med den brune Bark. Betragtes disse store Skove paa Afstand fra Skyttegraven, staar de saa mørke til den klare Aftenhimmel... Det er noget storslaaet at gaa inde under dette høje Tag som Kronerne afgiver...« (s. 184).

Bogens fotografier og teksterne dertil er udmærkede. Der er fotos af familien, dens gårde, frimenighedskirken og forsamlingshuset tillige med en række billeder fra felten, på et, måske to, ses

Mygind (s. 90 og s. 197). Der findes fire landkort, s. 42: sprogrænserne i Sydslesvig, s. 62: Myginds vej fra Østpreussen til russisk Polen, s. 207: en oversigt over østfronten i 1915 og s. 79: et foto af et landkort fra samtiden over den nordlige del af østfronten, gengivelsen er imidlertid så mørk og navnene så små, at læseren ingen gavn har af det. Fire steder i bogen gengives tegninger, de fleste i ekspressionistisk stil, som illustrerer aspekter af skyttegravstilværelsen. De er tegnet af den tyske maler Otto Dix (1891-1969), som meldte sig frivilligt og kæmpede 1915-18 både på vest- og østfronten. Nogle af tegningerne i bogen og endnu mere Dix' senere malerier viser, at han tog afstand fra krigen. Tegningerne i bogen giver på en måde en ekstra dimension til det skrevne, men man kunne indvende, at Mygind skriver så godt, at læseren ikke behøver at få beretningerne suppleret med en kunstners indtryk. På bogens to sidste sider findes en oversigt over ægteparret Myginds nærmeste slægt.

Udgiveren har kaldt Mygind retsindig, dette skal ikke betvivles. Det, der gør størst indtryk, er dog nok, at man i disse breve og dagbøger møder et menneske med markante meninger, som han ved rette lejlighed frygtløst gav udtryk for, og et kristeligt betinget lyssyn, som – skønt det nu og da blev formørket af mismod – krigens helvede aldrig fik bugt med.

Det har været berigende at læse denne bog, og dens tekster havde fortjent, at romangenren slet ikke var blevet benyttet.

Hans A. Jacobsen

Lars N. Henningsen, Jørgen Kühl og Martin Klatt: *SSW: dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998*. (Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, i kommission hos Padborg Boghandel, 1998). 493 s., 298 kr.

I 1998 fyldte Sydslesvigsk Vælgerforening, hvis tyske navn er Südschleswiger Wählerverband (SSW), 50 år og fik i den anledning skrevet sin partihistorie.

Lars N. Henningsen skriver om tiden 1945-54. Hans hovedsynspunkt er, at SSW er udgået af Den Slesvigske Forening og af efterfølgeren Sydslesvigsk Forening (SSF) og således af det »gamle« (før-1945-)danske Flensborg-mindretal og derfor er bestemt af de gammel-danske Flensborg-ledere. Det er ud fra denne tese, at han bygger sin fremstilling op. Han mener, at der går en umiddelbar linje fra den fælles dansk-tyske henvendelse af 29.8.1945 til feltmarskal Montgomery, som Flensborg-lederne underskrev sammen med tyske socialdemokratiske og borgerlige politiske ledere, om et Sydslesvig skilt fra Holsten, slesvigerne ind i forvaltningen og flygtningene fjernet, til de samme krav i SSW's program i 1948.

Jeg er enig i, at kravene er de samme, men linjen er på ingen måde lige. Når Henningsen lægger grundlaget, som han gør, gør han det tyske sammenbrud til en »befrielse« (s. 9) og den slesvigske og sydslesvigske løsrivelsesbevægelse, som udgik heraf, til en dansk og danskorienteret bevægelse allerede i 1946 (s. 16) og bevægelsens krav om løsrivelse fra Tyskland og tilslutning til Danmark til et »genforeningsønske« (s. 10).

Han får derved slet ikke fat i, at der var en vigtig forskel imellem den danskorienterede del af bevægelsen, hvis førende leder var Slesvig bys borgmester Hermann Clausen, og den slesvigske, ejderstedske bevægelse, hvis slesvigske bondeselvstyretænkning tydeligt fremgik af det program til Demokratische Heimatvereinigung i 1946, som ikke godkendtes af briterne. I Lars N. Henningsens fremstilling står partiforsøget derfor uformidlet, da han heller

ikke begrebsbestemmer det slesvigske, danskorienterede og danske, ja, end ikke nævner, hvad de forskellige dele af bevægelsen selv forstod ved dem. I den slesvigske var der således en hel del völkisch-national og Claus Eskildsens blod og jord-tænkning. Det pegede Lorenz Rerup i øvrigt allerede på i 1969 i sin banebrydende bog *Grænsen*.

Henningsen lægger i stedet for ganske rigtigt vægt på, at det var SSF, der søgte om politisk anerkendelse, og at de gammel-danske Flensborg-ledere var penneførende heri. Det er også rigtigt, at de danskorienterede (ikke »dansk-sindede«, som han skriver s. 25) socialdemokrater i protest imod, at det slesvigholstenske SPD i juni 1946 krævede, at de nationalt tog stilling for Tyskland, mens de sydslesvigske SPD-afdelinger ville stille medlemmerne frit, trådte ud af SPD og ind i SSF, altså tilsluttede sig den politiske bevægelse. De agiterede i valgkampen i 1946 antiprøjsisk, slesvigske og sydslesvigske hjemstavns politisk imod det uhyre flygtningetryk og således for et »Sydslesvig for sydslesvigerne«, hvor »slesvigerne valgte ægte slesvigerne«, stærkest på vestkysten, mens man i den mellemslesvigske agitation, herunder i Flensborg, hvor det gammel-danske mindretal tegnede SSF, lagde vægten på båndene til Danmark og på, at valget var en folkeafstemning. Det får Lars N. Henningsen til at slutte, at hjemstavnsagitationen dækkede over et genforeningshåb.

Det er ikke rigtigt. Han viser selv, at man i Flensborg og det øvrige Mellemslesvig agiterede dansk, kulturelt og nationalpolitisk, men i det øvrige Sydslesvig, mest udtalt på vestkysten, slesvigske og sydslesvigske hjemstavns politisk, og især, at den frisiske del af bevægelsen agiterede for en løsrivelse fra Tyskland. Denne vigtige forskel, der allerede i 1946 tydeligt aftegnede sig i den politiske bevægelse, og som i 1948-50 førte

lige ud i en politisk strid i SSW, som næsten sprængte partiet, har Lars N. Henningsen ikke blik for.

Det er heri, mener jeg – og det viser også det forskningsarbejde om mindretallets politiske historie imellem dansk og tysk politik, som jeg er i gang med – at det ene omdrejningspunkt for den videre politiske udvikling i SSW ligger. Det andet er den gammeldanske, flensborgske SSF-ledelse, som lige siden 1946 søgte om at få SSF anerkendt som parti, og derfor, da SSW dannedes i 1948, også mente, at den havde lederretten til partiet, hvilket førte til SSW-striden i 1948-50.

Vel skriver Lars N. Henningsen, at Flensborg-linjen var dansk, Slesvig-linjen realistisk-pragmatisk og Husum-linjen hjemstavns-nordorienteret. Jeg mener, at det er alt for svagt formuleret og går uden om det store politiske spænd, der var imellem det nationalpolitiske, mellemslesvigske og især flensborgske gammeldanske mindretals opfattelse, den danskorienterede hjemstavnsbevægelses og den udtalt slesvigsk-frisiske og ejderstedske vestkystbevægelses, der overhovedet ingen forbindelse ville have til det danske. Henningsen formulerer derved en dansk-nordisk fælleshed ind i de tre dele af den politiske bevægelse, som ikke var til stede hverken i 1948 eller i 1950.

Hvorfor skulle den »gamle« danske Flensborg-ledelse da ellers være skuffet over, at den i 1948, da SSW dannedes, sattes uden for SSW's ledelse? SSW trådte da offentligt rent hjemstavnspolitisk frem. SSW fik, som Lars N. Henningsen formulerer det, en »helt ensrettet tysk fremtræden« (s. 79). Han gør her de gammeldanske SSW-lederes SSW-kritik til sin. Hvorfor er en hjemstavnspolitisk holdning tysk? Det er en nationalpolitisk Flensborg-vinkel at lægge ind på stoffet.

Det ville have været langt mere

frugtbart, hvis Lars N. Henningsen havde analyseret, hvordan den sydslesvigske hjemstavnspolitik i SSW var betinget af et uhyre flygtningetryk og byggede på en slesvigsk og sydslesvigsk særfølelse, som fandtes i den politiske bevægelse endnu i 1950, og at kravet om et sydslesvigsk selvstyre blev mødt med et tysk modkrav om en slesvig-holstensk samling. Hvis Lars N. Henningsen havde taget sit afsæt i den nydanske bevægelse i stedet for i det gammeldanske Flensborg-mindretal, havde han fået meget bedre fat i, at SSW's krav om »flygtningene ud« var en forudsætning for et eget Land Sydslesvig, mens SPD-landsregeringen agiterede for at indoptage flygtningene i det slesvig-holstenske samfund. For tyske politikere var indoptagelsen af flygtningene i samfundet således en af efterkrigstidens vigtigste opgaver i Tyskland.

Lars N. Henningsen burde i stedet for have analyseret baggrunden for SSW's, SPD's og CDU's agitation. SPD og CDU sloges således om flygtningestemmerne, fordi de gav dem det politiske flertal i Slesvig-Holsten. SSW derimod ville for alt i verden have flygtningene ud af Sydslesvig, fordi det var forudsætningen for, at SSW kunne få det politiske flertal blandt de hjemmehørende i landsdelen. I forhold hertil anskuer Henningsen i alt for høj grad SSW's udvikling i forhold til SSW selv.

I sin behandling af valgkampen i 1948, der førtes lige uforsonligt fra dansk som fra tysk side, hvor tyske borgerlige kaldte SSW's vælgere for »fædrelandsløse svende« (det var, hvad man førhen kaldte socialdemokraterne), kalder Lars N. Henningsen tyskerne for »tyske medborgere« (s. 96-97). Han lægger her en dansk 1998-opfattelse ned over et 1948-stof.

Han behandler SSW-striden i 1948-50 tre steder i bogen, blandt andet i afsnittet om SSW's talerør *Heimatzeitung*

og i kapitlet »Afklaring som mindretalsparti 1949-54«, som dog slutter i 1951. Det slører overblikket, at han ikke behandler striden under ét. Når han sætter et skel ved 1949, må det vel være, fordi han uformuleret mener, at mindretalsklæringen af 1949 skiller. Dette, at man indså, at den politiske bevægelse måtte indstille sig på at blive kulturel, satte dog først ind i 1950-52, hvor SSW's formand og forbundsdagsmand Hermann Clausen nyformulerede SSW kulturpolitisk. Det var en umiddelbar følge af SSW-striden i 1948-50. Det skriver Lars N. Henningsen endda selv s. 106.

Han forklarer dog ikke, hvorfor han mener, at SSW afklaredes som mindretalsparti frem til 1954. Var det, fordi ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübkes chikanepolitik, som Henningsen skriver om indtil 1952, ophørte i 1954, og forhandlingerne henimod København-Bonn mindretalsklæringerne i 1955 satte ind? Var det, fordi SPD »nu« (i 1954, da det danskorienterede flensborgske socialdemokrati SPF opløstes og indgik i SSW og SPD) »støttede den nationale selvbestemmelsesret«? En ændring i SPD's grænsepolitik i mådeholden retning satte dog allerede ind forud for forhandlingerne om mindretalsklæringen i 1949.

Lars N. Henningsen giver s. 131-157 et første bud på en behandling af SSW's politik i landdag og kommuner i 1947-54 og behandler uden sammenhæng hermed ministerpræsident Friedrich Wilhelm Lübkes chikanepolitik, Andreas Paysen-sagen i Slesvig i 1952, som blandt andet var et led heri, og den tyske genbevæbningsdebat, herunder Karl Otto Meyer-sagen i 1952-54. Han gennemgår desuden på s. 117-130 SSW's grænsepolitiske agitation og flygtninge-agitationen til valgene i 1950-51.

Jeg havde i stedet for disse stadige ennemæssige klip frem og tilbage foretrukket en samlet analyse af SSW's

sydslesvigske selvstyre- og flygtningekrav og -agitation fra 1948 indtil midt i 1950'erne, der havde undersøgt, hvordan den ændrede sig og hvorfor. Det ville have givet mulighed for også at analysere SSW's kulturpolitiske nyformulering, syn på NATO og en tysk genbevæbning og syn på den europæiske samling, herunder på Tysklands medlemskab af Europarådet.

Jørgen Kühl skriver især om SSW-forbundsdagsmand Hermann Clausens fire år i Bonn i 1949-53, om SSW's forhandlinger i 1954 med den slesvig-holstenske landsregering om et dansk mindretalsudvalg og om København-Bonn mindretalsklæringernes virkningshistorie i 1955-69, fulgt op i bogens sammenfatning frem til 1996.

Han indleder sin fremstilling om Hermann Clausen i forbundsdagen med s. 158-161 at skildre striden om hans opstilling, som dog egentlig hører hjemme i Lars N. Henningsens behandling af SSW-striden i 1948-50, som Clausen-opstillingen var et led i. Det er blot et eksempel på, hvor svagt bogen er redigeret.

Kühl skriver så dog til gengæld indgående og godt om, hvordan Hermann Clausen agerede politisk i forbundsdagen, hvor han uden at lægge sig partipolitisk fast opfattede sig som mindretallets talsmand i forhold til den tyske regering og de tyske partier. Han tog stilling til flygtningespørgsmålet og den tyske genoprustning, og han talte i forbindelse med en nyordning af de tyske delstater for oprettelsen af et Land Sydslesvig. Det var her ud fra kernen i SSW's program, at han markerede sig politisk i forbundsdagen. Han kunne gøre det, fordi det var vigtige spørgsmål i efterkrigsårenes tyske politik, hvor det gjaldt om at indoptage flygtningene i det tyske samfund, der blandt andet militært og økonomisk i de år var på vej til at optages i (Vest)Europa. SSW havde

ingen forbundspolitisk indflydelse herpå, men viste ved at tage stilling til dem, at SSW var en del af tysk politik.

Hermann Clausens smidige bagtrappepolitiske ageren imellem forbundsdagens partier kom ham til gode ved behandlingen af den nye forbundsdagsvalglov i 1953, hvor det lykkedes ham at få fritaget SSW fra 5 %-spærregrensen. Hele dette politiske spil behandler Jørgen Kühl indgående og godt, men følger dog kun lidt til Hermann Clausens erindringer »Sydslesvigs politik« (trykt i *Sydslesvig i dag 1945-1955* (1956), s. 413-516, se om hans forbundsdagstid s. 474-508). Hermann Clausen lægger heri vægten på forbundsdagsdebatterne, men kommer dog også ind på diskussionen i forbundsdagens valgudvalg. Kun i det, som Jørgen Kühl skriver om reaktionerne blandt slesvig-holstenske politikere, følger han nyt til.

Det ændrer dog ikke ved, at det er godt, at Hermann Clausens tid i Bonn er medtaget med denne tyngde i SSW's partihistorie. Det minder dertil om, at SSW så godt som ingen forbundspolitisk indflydelse havde, og at det mindretalspolitisk ikke lykkedes for Clausen at give SSW en Berlin-status i forbundsdagen, altså at få en SSW-forbundsdagsmand med tale-, men uden stemmeret, blot SSW fik 1 promille af stemmerne i Tyskland.

Jørgen Kühl skitserer derpå, hvordan forhandlingerne imellem det danske mindretals ledere og landsregeringen i 1954 om et mindretalsudvalg i Kiel nu, hvor SSW var gledet ud af landdagen, førtes inden for rammerne af og var betinget af de dansk-tyske regeringsforhandlinger, som førte til mindretalserklæringerne af 1955. Det er først og fremmest Johan Peter Noacks indgående og detaljemættede resultater fra 1997, han her gengiver i kort form.

Kühl peger på den udtalte gensidighed, der lå i mindretalserklæringerne af

1955, idet der var tale om sideløbende erklæringer, hvor den tyske stat i dens hensigtserklæring tilsikrede det danske mindretal dets rettigheder, og den danske stat i sin erklæring sikrede det tyske mindretal de samme rettigheder. Det forvirrer dog lidt, at Kühl skriver om emnet to steder i bogen: i kapitlet s. 205-215 og i den første del af det følgende kapitel s. 216-221. Han burde i stedet for have samlet det under ét, og så, som Kühl jo også lægger op til, med afsæt i den udtalte gensidighed i dansk og tysk mindretalspolitik, have ført fremstillingen over i København-Bonnerklæringerens virkningshistorie. Den skal man derimod helt frem til s. 247-253, 280-291 og 446-447 for at finde noget om.

Til gengæld er det, som Jørgen Kühl skriver her, godt og nyt og et første skridt til en indgående analyse af mindretalserklæringerens virkningshistorie, som endnu mangler i forskningen om det danske og tyske mindretal. Det er tydeligt, at han her er på hjemmebane i et emne, der berører det mindretalsteoretiske, og som han sidst har sammenfattet i artiklen »Kernen i den slesvigske model?« (i *Fortid og Nutid* 2000, s. 299-306), som lægger sig i forlængelse af hans øvrige mindretalsteoretiske bøger *På vej mod den slesvigske model* (1996) og *The Schleswig Experience* (1998).

Kühl behandler i SSW-bogen ud over landdagskontaktudvalget i Kiel i 1955-58 SSF/SSW-talsmanden i Bonn i 1959-63 og fra 1965 mindretallets kontaktudvalg ved det tyske indenrigsministerium. Han peger i den forbindelse på gensidigheden i den danske og tyske mindretalspolitik og på, at kontaktudvalget er et velfungerende samtalested for det danske mindretal og den tyske regering. Det ville SSW sætte på spil ved at stille op til forbundsdagsvalg, som SSW en tid efter det ovenud gode

landdagsvalg i 1996 talte om at gøre. Det tyske mindretals udvalg ved den danske regering opløstes nemlig i begyndelsen af 1970'erne, da det tyske mindretalsparti Slesvigsk Parti fik et folketingsmedlem valgt ind på CD's liste.

Når Jørgen Kühl så s. 216-232 kalder et kapitel for »Efter Bonn-erklæringen«, må det vel være, fordi han betragter mindretalserklæringerne af 1955 som et skel. Han begrundet dog ikke hvordan, og han skriver da også selv, at skreddet i SSW's politiske tilbagegang satte ind i 1953. Det viser, at forholdet imellem dansk og tysk i Sydslesvig ikke umiddelbart er påvirket af erklæringerne af 1955, selv om det er den forståelsesramme, der lægges ned over bogen. Jeg savner en analytisk behandling af denne usamtidighed i den slesvigske mindretalsmodells udvikling og i udviklingen af SSW's agitation, stemmemæssige tilbagegang og deraf følgende brydninger med SSF, der jo netop i sin kerne drejede sig om spørgsmålet om, hvorvidt man lagde vægten på at være en politisk bevægelse eller et kulturelt dansk mindretal.

Her kunne Kühl så have behandlet SSW-landdagsmand Berthold Bahnens rolle som mindretallets erhvervs- og europapolitiske fortaler. Bahnens brugte således sin stilling som tungen på vægtskålen imellem regering og opposition i Kiel i 1962-67 til at få et godt forhold til alle sider i landdagen og bidrog på den måde selv til et bedre dansk-tysk klima i en tid, hvor politikerne i Slesvig-Holsten var interesserede i det og i, at delstaten fik en bedre forbindelse til Danmark. Det ligger i hans resultater, men Kühl formulerer det ikke. I stedet for står disse sider uformidlede i forhold til hinanden i fremstillingen.

Det var eksempelvis jo ikke, fordi SSW's landdagsmænd Berthold Bahnens og Samuel Münchow i 1958-62 og i

1962-71 Bahnens alene gjorde et godt politisk arbejde i landdagen, at de anerkendtes af de tyske politikere, men fordi de to heri holdt sig inden for de rammer, som slesvig-holstensk landspolitik afstak for dem.

Jørgen Kühl gør også det tyske nej i landdagen i 1959 til SSW's forslag til en sydslesvigske egnsudviklingslov til noget, der var nationalpolitisk begrundet. Det var det kun for en overfladisk betragtning, da især CDU brugte de nationalpolitiske toner i landdagen. SSW derimod fik et nej fra tysk side, fordi SSW's forslag til en erhvervsfremmelov for Sydslesvig (der på tysk hedder Landesteil Schleswig) brød med, at Slesvig-Holsten var et politisk og økonomisk hele. Det stred imod ordlyden i den slesvig-holstenske grundlov, som ikke kendte til noget begreb »Landesteil Schleswig«. Derfor var de tyske politikeres nej til SSW's sydslesvigske erhvervsfremmeforslag i 1959 lige så afgjort som i 1948, da SSW i landdagen foreslog at danne et eget Land Sydslesvig, altså en egen sydslesvigske delstat.

Det kunne så, som en følge af SSW's videre politiske tilbagegang indtil 1971, have ført Kühl hen til en vurdering af, hvordan det danske mindretal fungerede i det slesvig-holstenske samfund. Det kommer Kühl dog lidt ind på på den sidste side, s. 302, i sin del af bogen.

De mange gennemgange af SSW's stilling til valgene, som spredt i bogen præger Lars N. Henningsens, Jørgen Kühls og Martin Klatts fremstillinger, kunne Jørgen Kühl så i stedet for have bygget ind i bogens sidste del, hvori han fremsætter sin mindretalsteori om, at SSW altid har ageret imellem at være en regionalbevægelses talerør og et mindretalsparti.

Det er ganske forfriskende at få denne tese lagt ned over SSW's partihistorie, men den er dog kun betinget rigtig, og den bygger på den tyske forfatnings-

domstols forståelse i 1952 og 1954 af SSW som et mindretalsparti med et regionalt begrænset virkeområde. Dette sidestilles af Kühl med, at SSW var et talerør »med tilknytning til efterkrigstidens danskorienterede, men regionalistiske hjemstavnsbevægelse« (s. 431). Det kan man dog ikke uden videre sige, for mens SSW i 1948 var en stærk sydslesvigsk bevægelses politiske talerør, så havde SSW omkring 1952 et langt mere kulturelt præg og forstod sig da som en del af en kulturbevægelse.

I 1949, da SSW fik sæde i forbunds-
dagen, var SSW således et af de tyske »interesse- og regionalpartier« (Wolfgang Benz, 1989) ligesom blandt andet det antiprøjsiske, welfisk prægede tysk-nationale og gammel-nationalliberale Deutsche Partei, det bayerske selvstyreparti Bayernpartei og fra 1950 flygtningepartiet BHE, der formulerede utilfredsheden, angsten, nøden og regionale traditioner i dele af den tyske befolkning. Denne slags partier samlede i 1949 22,2 % af stemmerne i Tyskland bag sig.

SSW selv forstod sig dog ikke som noget regionalparti før fra 1957-58 og opfattede sig inden da som et sydslesvigsk selvstyreparti, vendt imod flygtningetrykket, mens det var udgået af en slesvigsk og sydslesvigsk løsrivelses- og hjemstavnsbevægelse i tilbagegang.

Når Jørgen Kühl s. 495 skriver, at SSW's to hovedkrav i de første efterkrigsår var, at flygtningene måtte fjernes, og at der skulle ydes økonomisk støtte til at egnsudvikle Sydslesvig, så blander han de to ting tidsmæssigt sammen. Mens SSW's flygtningekrav fremsattes allerede i 1948, stillede SSW først i 1958 sydslesvigske økonomiske krav. I øvrigt var det ikke SSW's regionale program, der var baggrunden for SSW's langsomme fremgang efter 1971. SSW gik således tilbage også i 1960'erne, selv om SSW's landdags-

mand Berthold Bahnsen i de år blev kendt på at markere SSW blandt andet sydslesvigsk erhvervspolitisk i Kiel. Det er, og det er Kühl selv inde på, først efter 1971, hvor SSW's nye landdagsmand Karl Otto Meyer i markant grad tager tysk politisk stilling, og her formulerer sig radikaldemokratisk, grønt og kulturelt frisindet, og på den måde opfanger utilfredse strømme i det tyske samfund, at SSW vinder frem igen. Det er, som Johan Peter Noack så rigtigt har peget på, træk, som dels svarer til Meyers politiske profil, dels udspringer af en kulturel frisindethed, der slår mere igennem i Danmark end i Tyskland.

Det er Jørgen Kühl selv ganske rigtigt inde på s. 440-444 og 448-451 og mod-siger derved sin egen tese om, at SSW laver politik i et spændingsfelt imellem dansk mindretalsparti og sydslesvigsk regionalbevægelse. Der mangler, mener jeg, i alt fald en tredje brik, nemlig de muligheder, som dansk og tysk politik gav SSW for at agere blandt andet landspolitisk i Kiel. Et indblik i, hvordan SSW gjorde det, kan kun fås ved at analysere SSW's politiske udvikling set i lyset af (eller, om man vil: i spændingsfeltet imellem) dansk og tysk politik.

Disse kritiske bemærkninger til Kühls mindretalsteoretiske sammenfatning ændrer dog ikke ved, at den indeholder mange gode iagttagelser og er fyldt med grafer, der viser, at SSF's medlemstal siden 1987 stadig mere fjerner sig fra SSW's valgtal, og således, at der ingen sammenhæng længere er imellem politisk fremgang og kulturel styrke. Det er ganske tankevækkende, og det er godt, at det formuleres her, selv om det ikke er første gang, at det sker. Et svar på, hvorfor det er sket, kan kun en analyse af mindretallets kulturelle udvikling, set i lyset af dansk og tysk kultur, give.

Martin Klatt skriver om Karl Otto Meyer og den landspolitiske betydning i

Sydslesvig og Slesvig-Holsten, Meyer havde for SSW. Det er tydeligt, at Meyer er Klatts politiske forbillede, idet Klatt flere gange peger på Meyers »klare« politiske holdning og folkelighed, og tillige endda s. 386 kalder ham »en tro forkæmper for danskheden i Sydslesvig«. Det er mig uklart, hvad Klatt mener med »klar«. Jeg går dog ud fra, at Klatt formentlig tænker på Meyers tyske, politiske stillingtagen, der i 1960'erne lagde sig på linje med den social-liberale opposition i tysk politik og derved stærkere markerede mindretallet politisk over for Danmark og Tyskland. Klatt sætter dette i forhold til Berthold Bahnsen, der på det punkt holdt sig noget mere tilbage.

Nuvel, SSW's landdagsmand Berthold Bahnsen tog i 1962-71 blandt andet stilling til EF, den europæiske samling, de tyske nødretslove og bygningen af Berlinmuren, mens Karl Otto Meyer allerede som SSW's formand og siden som SSW's landdagsmand tog hårdere stilling til tysk politik.

Når Martin Klatt skriver, at Karl Otto Meyer i sin tid som landdagsmand i 1971-96 tog stilling til tysk politik ud fra den holdning, at de danske sydslesvigere var tyske statsborgere og derfor også bar et ansvar for det tyske samfunds udvikling (og her bruger en Meyer-bemærkning fra 1997), så er udsagnet så bredt, at det ikke siger noget. Det var da det samme, som de danskorienterede socialdemokrater gjorde, da de tog del i genopbygningen af tysk demokrati og samfund, jf. blot titlen på Hermann Clausens erindringer *Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen* (1966).

Når Karl Otto Meyer i 1997 formulerede grundætningen for sin politik som ovenfor, så ligger der snarere heri en instinktiv fornemmelse af, at SSW var nødt til at tage stilling til de indenrigspolitiske tyske spørgsmål, som var oppe i tiden, hvis partiet skulle gøre sig gæl-

dende i den tyske politiske debat og derved igen vinde stemmemæssigt frem. Meyer tog således stilling til flere tyske politiske spørgsmål end Bahnsen og var heller ikke så mindretalspolitisk tilbageholdende som denne, men så til gengæld også omstridt. SSW havde i 1960'erne brug for Berthold Bahnsens europapolitiske og -ideologiske markeringer og nej til en dansk genforening, fordi de understregede også mindretallets vilje til en tilnærmelse imellem Danmark og Tyskland. I blandt andet 1970'erne havde SSW i lige så høj grad brug for en så uforfærdet politiker som Karl Otto Meyer, fordi Tyskland var i opbrud i de år, og SSW var nødt til at tage stilling til de mange tyske indenrigspolitiske sager, der trængte sig på, hvis SSW ville gøre sig gældende som parti i tysk politik.

Jeg synes således, at det havde været oplagt, om Klatt med afsæt i Meyers syn på østtraktaterne, berufsverbot og EF havde analyseret, hvordan Meyer agerede i forhold til SPD og CDU i landdagen og til danske og tyske venstrefløjsholdninger, herunder til mindretallets få egne unge på venstrefløjen. Det havde givet mulighed for at få et billede af Karl Otto Meyers politiske profil og hans radikaldemokratiske forudsætninger, der passede godt til 1970'ernes politiske samfund. I stedet for behandler Martin Klatt hver af disse forhold for sig i ganske gode enkeltstudier, og det er godt, at det sker for første gang, men han går så bare ikke videre. Han tegner ikke nogen politisk helhed, der kunne have givet os et billede af, hvordan der laves politik i SSW.

Så vidt jeg kan se, satte SSW's landdagsmand Karl Otto Meyer sig op imod de politiske rammer, som CDU-landsregeringen og -gruppen i Kiel satte for SSW's ageren. Det skabte et dårligt forhold og en stærk modsætning til ministerpræsident Gerhard Stoltenberg. Et

tøbrud kom først under den mindretalspolitisk mådeholdne efterfølger, Uwe Barschel.

En politisk profil af Karl Otto Meyer i 1991 kunne Klatt også have tegnet ud fra Meyers holdning til den slesvig-holstenske arkivlov, syn på den tysk-tyske genforening og holdning til det yderligtgående højreparti DVU, der en tid sad i landdagen. Disse ting viser således noget om Meyers demokratiopfattelse, der var præget af hans erfaringer under nazismen, hans danske genforeningshåb og således baggrund i det gammeldanske, flensborgske mindretal, og til begreber som lydighed og modstand, der er vigtige drivkræfter for ham.

Jeg savner i fremstillingen også et svar på, hvad der gjorde det muligt, at SSW kunne være så EF-forbeholden, og hvorfor Karl Otto Meyer skiftede holdning fra et EF-ja i 1960'erne til et EF-nej i 1970'erne. Dette nej var således blandt andet en væsentlig grund til borgerliges Karl Otto Meyer-kritik i 1970'erne, der toppede i 1980-81 med SSF-næstformand Gerhard Ernsts hårde kritik af Meyer.

Martin Klatt er afgjort bedst i sin behandling af de sidste år, hvor først skan-

dalen om CDU's ministerpræsident Uwe Barschel i 1987-88 og siden om SPD's Björn Engholm i 1993 gav SSW helt nye politiske muligheder i landdagen, og også SSW-landdagsmand Karl Otto Meyers formidlende rolle anerkendtes. Endnu i 1980 anerkendtes således hverken SPD eller CDU denne rolle.

Det sættes også i det rette lys, i hvor høj grad den første halve snes år i landdagen betød en jævn udvikling stemmemæssigt set for SSW, der i 1971-83 til landdagsvalg holdt sig på omkring 6,5 % af stemmerne i Sydslesvig (og for kredsvalgene kun bevægede sig fra 8,1 % i 1970 til 8,4 % i 1982), og at den politiske fremgang for alvor først kom i 1987-88. Det må man ikke glemme på baggrund af de sidste års ubetingede fremgang til to SSW-landdagsmedlemmer i 1996 og tre i 2000.

Det stiller så i det hele taget spørgsmålet, om ikke SSW's stillingtagen til tysk politik i langt højere grad tjente til at samle flere vælgere om sig og således på langt sigt sikre, at det igen gik langsomt frem efter 1974-75, frem for at give SSW indflydelse på tysk politik.

Nils Vollertsen

NORDEN

Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo: *Norsk historie*, bind I: 750-1537. (Aschehoug, 1999). 448 s., 368 NOK.

Den ny Norgeshistorie er skrevet som lærebog for historiestuderende på norske universiteter og højskoler i det udtalte håb, at den vil kunne afløse Andreas Holmsens *Norges historie*, hvis første udgave udkom så langt tilbage som

1939. De to bøger er meget forskellige i form og fremlæggelsesmåde. Holmsens fremstilling var autoritativ, den fremlagde hans opfattelse af det norske samfunds udvikling i én lang fortælling præget af hans materialistisk-marxistiske tilgang. Det er en spændende og velskrevet bog med nogle meget prægnante formuleringer som f.eks. »I alle sine ytringsformer springer da Norges storhet i 13. århundre direkte ut av den